

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Українсько-Азербайджанський Інститут
соціальних наук і самоврядування ім. Г. А. Алієва

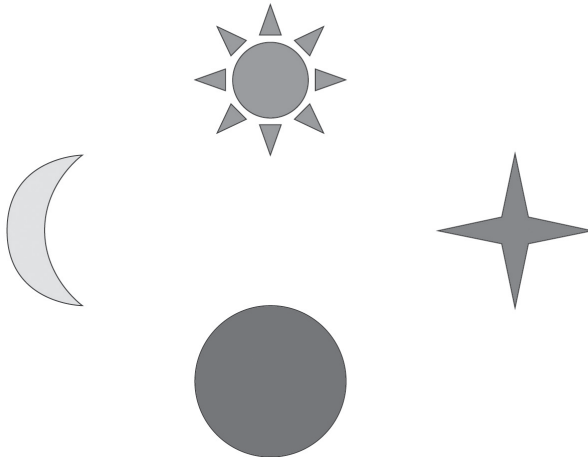
МАУП

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

**Україна в контексті світової цивілізації:
традиції і сучасність**

Випуск 2

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
на базі кафедри українознавства,
м. Київ, МАУП, 29 листопада 2012 р.*

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2013

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф. — д-р політ. наук, проф.

Бідзюра І. П. — директор УАІСНС, д-р політ. наук, проф.

Шилов Ю. О. — зав. каф. українознавства, академік МКА, канд. іст. наук, проф.

Соколовська К. М. — канд. іст. наук

Видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”

Актуальні проблеми українознавства: [звед. зб. матер. наук.-практ. конф.]. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013. — 188 с.

Розкриваються історичні, теоретичні та методологічні аспекти українознавчої дисципліни не тільки як складової духовності українства, а й як феноменального явища світової цивілізації.

Проаналізовано роль і місце науки українознавства у розбудові демократичного суспільства суверенної європейської держави України.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

С. Й. Татаринов Формування історичної самосвідомості у студентів інженерно-педагогічних спеціальностей при вивченні історії та культури України, промисловості Донбасу 144	Ю. О. Шилов Україна в контексті світової цивілізації..... 155
В. В. Утвенко Українсько-Російські взаємовідносини у фінансовій сфері в другій половині XVII ст. 147	В. В. Шконда Аксіологія сучасного простору держави..... 161
Ю. Цесаренко Роль соціальних комунікаційних проектів у формуванні міжнародного іміджу України 152	В. В. Шусть Міфологія як рання форма психологічних поглядів праукраїнців 168
	К. Ягенська Глобалізація як основна тенденція розвитку сучасної цивілізації 172
	С. В. Яценко Духовна культура українців у святковій обрядовості 174
	Відомості про авторів 187

УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Актуальні проблеми українознавства, с. 155–160

Історична пам'ять слов'янської орнаментики та фольклору, за визначенням археолога й етнологу Б. Рибаківа, знає ящурів-мамонтів, які вимерли в Європі щонайменше 12 тисячоліть тому. Отже, маємо говорити про до-, прото-, праслов'ян і шукати їх тодішні самоназви, розкривати відповідні етапи етногенезу. Сам Рибаків встиг опрацювати лише три її ланки завдовжки приблизно 3,5 тисячоліть: *слов'яни (склав'яни-ставани-сколоти)*, про яких згадують літератори Візантії, Риму та Греції. Часів Трипільля давниною до 7,5 тисячоліть дослідник сягнув лише гіпотетично. У цьому ж напрямі працював російський академік О. Трубачів, виявивши нещодавно одночасність формування праслов'ян та "праіндоєвропейців"; до того вважалося, що наші пращури вийшли з "індоєвропейської спільноти" пізніше за її інші народи. Трубачів показав також, що формування українців, білорусів, інших слов'янських та решти народів відбувалось одночасно... Досягнення цих московських вчених на сьогодні є найбільш авторитетними у світовій славістиці.

Кожен народ творить власне ім'я і дає та змінює назву своїй Батьківщині; інколи ж приймаються назви, створені чужинцями. Тут

як у родині. Співіснують не тільки родичі й покоління, а й роди (племена, народності) прогресивні й консервативні; ніхто не обмежується одним-єдиним ім'ям. Тож і у визначенні народів, у розкритті їхньої історії не слід обмежуватися одним етнонімом. Самозміни назв відповідають певним історичним змінам. Розкривши друге, зрозуміємо й перше – і навпаки. Наше сучасне ПП: *Слов'яни-Українці-Русичі* з безліччю додаткових етнонімів існуючих та неіснуючих вже відгалужень. Так от, мовознавець-етимолог О. Трубачів вказує на успадкованість *Україною* значення назви не так "білої" (на його думку) Русі, як "Країни"-Антії.

Назви *Україна* та *українці* пройшли довге становлення. Його витoki сягають так званої індоєвропейської мовної спільноти, початок якої відображує архів Кам'яної Могили на Запоріжжі, "Веда словена", буго-дністерська і трипільська (за назвою села на Київщині) археологічна культура та ін. Пізнішого етапу цього кола джерел сягає "Скупський переказ" древньої Болоховщини, донині збережений хранителями Козацького Звичаю. Переказ починається такими словами: *"Наша держава називалась Скупою Краю,*

пов'язаних Словом, літ тому 5190, як вона постала. Населяли (...) вкраїнці, що в Краю предків жили, опороженому Могилами Святими. Тисячі років проіснувала Скупа Вкраїнська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слова, звичаю та землі своєї тримались (...)"

Невідомо, на жаль, з якого часу відраховується "літ тому 5190". Леонід Безклубий завчив цей переказ у 1964 р.; тоді виходить, що наведена дата відповідає 3226 р. до н. е. У будь-якому разі це будуть часи трипільської археологічної культури 5400–2750 рр. до н. е., яка відображує найпершу у світі державу Аратту. До того ж, серед заповітних карбів Козацького Звичаю є такі, що уточнюють наведене вище: "Мазепство: один на один, на шаблю — руку, на пояс — другу, надріз та змішують мазку; на світанні на Святій могилі біля Матері чи Родителя, повертаючись на вісім сторін та приказуючи: "Свідок Бог наш батько та степ гайний" (Роджиття час). Після кроплять в келих з вином та одноразово випивають. Коли просто братчик, то випиває сам суперед товариства".

Звичай мазепства, козацького побратимства мазкою крові, зберіг скіфську (а може, й доскіфську) традицію. Вона описана давньогрецьким істориком Геродотом і має відповідні зображення на тогочасних виробках. Набагато давніших, "індоєвропейсько"-арійських часів сягає згадка Роджиття. Ще в сучасній Індії Раджпутана — країна царів, населена відважними, благородними воїнами. "У запорожців багато спільного з раджпутами, починаючи з прізвищ і кінчаючи воїнськими ри-

туалами. Наприклад: коли раджпут чи козак вирушав у похід, то шаблю йому вручала жінка — мати або дружина", — зазначає провідний український індолог С. Наливайко. Подібні спільності засвідчують не тільки етноісторичну спорідненість індоєвропейських народів, а й їх прадавні розселення...

Розглянуті джерела вказують на походження України від краю, що первинно означав обжиту племенем обмежену місцину. За "Ведою словена", у потрактуванні Ю. Шилова, задунайські витоки трипільської культури починалися у південній Крайна-земі VII–VI тис. до н. е. Там, за переказами хранителів Веди, "колись наші діди мали славу самих знаменитих богатирів на землі", а після переселення довго ще зберігали кіп'іти-сувої з її описом. Ці свідчення можна зіставити з менш глибокою історичною пам'яттю греків, міфологізованою ще на тому хронологічному рівні. Крайна-землі відповідає тут Криї, титанічний син Праматері Геї, з II тис. до н. е. кранаями називали своїх пращурів греки Афіні. Подібних етнонімів було тоді, в античну давнину, серед нащадків "індоєвропейської спільноти" чимало: краяни, крайни, карни.

До середньовіччя побутували у Європі перекази, що "справжньою вітчизною слов'ян є Акарніанія (нині Чорногорська Крайна) між північним узбережжям Адріатичного моря й Дунаєм. Довгий час італійці розуміли Корніолу як корінну, справжню або малу Країну — відмінну від окраїної чи великої. Таке саме значення надавалося донедавна Україні як Малоросії та Московії як Великоросії.

Наприкінці II тис. до н. е., у період Троянської війни, Адріатика тісно пов'язалася з Прибалтикою — що теж мала давні, з кінця трипільської культури середини III тис. до н. е., тісні зв'язки з Верхнім Подніпров'ям. Уздовж південного узбережжя Балтійського (Руського та ін.) моря, між пониззям Вісли та Одера, є річки *Укра* та *Вкра*, була Пруська *Країна* й існували племена з етнонімами *укра* тощо. Засновник сучасного слов'янознавства Ю. Венелин у 1846 р. писав, що вся країна, “лежащая между реками Лабою и Одерою, к югу от Велико-городской области, называлась славянами вообще Украинаю, Marchia Ucrana, Marchianatus Ucraniensis; немцы с этого сделали одно слово: *Ucker-Marc*”. Кількома роками пізніше подібного висновку дійшов також О. Чертков: “Потомки древних крайнов и до наших дней сохранили имя, переданное им праотцами: страна их и теперь называется Крайна (Украина). Подобные местные названия встречаем во всех странах, населенных славянами”.

Інше значення набула *Країна-Україна* понад берегами *Керченської протоки* — *карку*-горловини між Чорним (також Руським та ін.) й Азовським морями. В античні часи тут стояли містечки *Кокур* та *Укрух*. З цим краєм пов'язується плем'я *керкетів*. Їхній етнонім перегукується з богинями-жрицями: дунайсько-дніпровською *керкой* Вялканною “Веди словена”, *керченською* *Кіркою* грецької “*Одіссеї*” й *Каринею* “Велесової книги”. Остання виступає богинею, яка діє у *Караніу*, містечку на березі Руського моря середини

I тис. н. е. Спираючись на зазначені дані, можна погодитися з В. Морозом: “первинні “*укра*” (українці) були спеціальною групою” у слов'янській етнокультурі. Це були жерці, здатні проникати у найглибші таємниці й тим рятували народ від загибелі в екстремальних ситуаціях. Надалі *укра(їнця)ми* почали називати й ті племена та країни, які очолювалися такими жерцями — більш відомими як (б)рахмани, волхви, характерники...

Отже, первинна Країна-Вкраїна-Україна була не одна і не пов'язана з однією територією та єдиним народом. Подібним чином ми вже побачили дві Русі (а було їх у різних краях не менше десятка).

За вісім тисячоліть первинне значення в *країні (жити)* збагатилося додатковими значеннями, зумовленими виникненням і розвитком державності-цивілізації. Проте переважає думка про “украине (від сусідньої країни) пограниччя” близьке за значенням до “края-окраїни”. Ці дві гіпотези спираються на літописні свідчення 1187, 1189, 1213 років (між розпадом **Київської Русі** та нашестям Золотої Орди):

По смерті Переяславського князя Володимира Глібовича “*плакашася по немъ вси Переяславци (...) о нем же Украина много постона*”.

Посідаючи галицький престол, князь Ростислав Берладнич “*приехавши же Ему ко украинъ Галичкый и взя два города Галичкый и отталь поиде к Галичу*”.

Князь Данило Галицький, засновник **королівства Русь**, підкорив *Берестин, и Угровескъ, и Верещинъ, и Столопье, Комов, и всю Украину*”.

Надалі, під ординським ярмом, значення “окраїни” (на думку П. Толочка) почало переважати. У літописах Литви мовиться про *вси краини Руские* и *все краини полские*. Проте зберігалася і полісемантика, тобто багатозначність назви. Так, під 1280 р. в “Іпатівському літописному списку” значиться: *Посемъ же Лев восхоть собъ части в земль Лядской, города на въкраини*. У “Хлебниківському списку” останнє слово замінено на *оукраине*, а в хроніці Ф. Сафоновича стоїть “Украинь”.

У 1503–1569 рр. землі доординської Русі було повністю поділено між Польщею, Литвою, Московією, Туреччиною і Кримом. Але почали виникати *України* на тих територіях, які зберігали, або ж набували хоча б відносну незалежність. Такими часвід-часу ставали Білгородчина (у пониззі Дніпра), Сіверщина, Полтавщина. “Баркулабівський літопис”, розповідаючи про голод у Литві 1585 р., повідомляє, що від того чимало переселенців *на Русь и на Украину понаходило*. Бачимо тут початок роз’єднання понять і назв. Але там же близько 1601 р. поряд з численними *окраїнами* довоккола Вітебська, Полоцька, Мінська говорить також про людей *и інших многих Украин*.

На 1648–1654 рр. Визвольної війни українського народу проти Речі Посполитої прийшлося дві найбільш визначні *України*: *Малоросійська* на пограниччях володінь Криму й Туреччини (пониззя Дніпра і Дике Поле), а також Московії (*государства Украины* лівобережної Слобожанщини). Кордони цих територіально-етнічних утворень були непевні. Притаманна середньо-

віччю феодально-тоталітарна державність була тут слабкою, а панували Звичаєві Права самоврядованих козаків та селян. Проте ці права, особливо у запорозьких січах, почасти зберігали общинно-громадську державність Аратти-Арти-Арсанії дототалітарного походження.

Наймилішою, пісенною *Вкраїною* стала у XVI–XVII ст. *Слобожанщина*. На тій одвічній Сіверщині, до якої входила колись і пракозацька Тмуторокань, московський цар давав *слободу* — свободу тим слов’янам, які тікали з Правобережжя від польсько-католицького поневолення. Переселенці не тільки на 10 років звільнялися від податків, а й заохочувалися на козакування — для захисту Лівобережного кордону Московії від нашествия поляків, турків та ін. Чимало тутешніх *Україн-окраїн*, що тяглися до Дніпра від самої Москви, немовби відроджувалися в історичній пам’яті народу як *Свята Країна* щасливого люду — *українців*:

На Вкраїні всього много:

і паші, і браги;

Не стоять там вражі ляхи,
козацькіі враги.

Дійшло до того, що після тимчасової поразки 1651 р., коли у Слобожанщину стали переходити з Правобережжя полками і селами, вождь Визвольної війни Богдан Хмельницький звернувся до царя з проханням переселитися туди всім *малоросам* Речі Посполитої. Розказували, наче малолітній “Білий Царбатюшка” зрадив, але бояри Державної Думи йому відрадили: щоб не стала Слобожанщина сповна Україною. Як би там не було насправді, а придніпровські землі Київщини й

Чернігівщини, — що склали основу Козацької держави 1649–1764 рр., — отримали від народу назву *Україна*.

Саме це ім'я почало розповсюджуватися й набувати офіційного значення для *Малоросії* — *малої*, тобто *корінної Русі*. Так от, у 1651 р. французький інженер Г. де Боплан опублікував “Опис України”. Звертаючись до короля Польщі, князя Литви та царя Московії, автор писав про велике пограниччя “України, розташованої між Московією і Трансильванією”.

У поясненні 1712 р. Петра I щодо договору між Росією і Туреччиною значиться: “Хотя турки сначала претендовали всей Украины обеих сторон Днепра (...) Киев с принадлежностями и с древними рубежами также и заднепровская Украина подтверждена быть во владении Царского Величества”.

Проте державницьке затвердження назви *Україна* не було завершено ще й у роки виходу перших томів (від 1898 р.) “Історії України-Руси” історика М. Грушевського. До кінця Першої світової війни землі нинішньої України входили до складу різних держав, які не надавали українцям навіть прав автономії. Затвердження нашої держави з відповідною назвою відбулося протягом 1917–1920 рр. на основі чотирьох універсалів *Української Центральної Ради* та *Української Народної Республіки*, очолюваної політиком М. С. Грушевським. Остаточним затвердженням слід вважати **Злуку УНР і ЗУНР 6 січня 1919 р.** Проте воно зазнало ще кілька змін за радянських часів (УСРСР і УРСР від 1919–1937 рр.) та після розпаду СРСР у 1991 р. ...

Академік НАН України П. Толочко відзначає: “В історіографії незалежної держави історія її формування зазнає неабиякого випробування” з боку непрофесійних, проте громадсько активних патріотів. Сам же цей історик залишається при думці про територіально-окраїнне походження назви *Україна* та похідних від неї *українців*, про початок цього обопільного процесу у XII ст. і незавершеність його навіть у XIX ст. Збірка лекцій “Українознавство” П. Кононенка і А. Пономаренка [1] містить спроби критикувати таку позицію, — але автори стоять на тому самому обрізаному колі наукових фактів та методології. Відзначається, що системне українознавство почало формуватися Науковим товариством ім. Т. Шевченка (НТШ, від 1873 р.) у Львові, й спирається воно на джерела “Київського періоду і (...) батька історії Геродота”. Істотним зрушенням, гідним продовженням напрацювань О. Трубочова, Б. Рибаківа, Ю. Шилова, можна було б вважати книги 2000–2007 рр. видатних українських дослідників С. І. Наливайка та С. С. Наливайка, якби їхні публікації не ховалися від наукових дискусій за поміркованим грифом “науково-популярне видання”.

Отже, нині навіть в академічній історіографії співіснують — нерідко переплітаючись — *дві традиції, які умовно можна назвати народницькою та офіційною*. Це як полюси “+” і “-” у будь-якому всесвітньому явищі. Принагідно до становлення нашої країни-держави така подвійність, як зауважує В. Мороз, очевидно відображена у *народній* пісні

1653 р. Вона звернена до *гетьмана-державотворця* Богдана Хмельницького з нагоди Жванецької битви козаків з військом Речі Посполитої:

Виходь, виходь, пане гетьмане,
у Жванецьке поле:

Чи то наша буде Україна, чи твоє
Подоле?

.....

Повій, повій, пане гетьмане,
як той вітер віє:

Чи то наша буде Україна,
чи твоя Хотия?

Дві окреслені традиції відображають так зване двовладдя (з відповідними ідеологіями або “вірами”), яке встановилося на Русі з вокняжінням варягів і зберігається, як пережиток, донині. А тоді на одвічну (з 6680–5400 рр. до н. е.) общинну державність Аратти на чолі з *жерцями-украми* тощо нашарувалася вторинна (з 862 р.), класова державність під проводом *воїнів-русів*. Це були князі прибалтійських слов’ян-варягів, загони племені яких мандрували торговельно-військовим шляхом “із варяг в греки” (між узбережжями Балтики та Візантії), допоки не “угніздилися на престолі у Києві” — в центрі того шляху. Так вимагала логіка тогочасного розвитку суспільства. Закономірно й те, що не спромігшись опиратися у своїй узур-

пації на рідну віру, варяги (чужинці для Подніпров’я) закріпили свою владу візантійським християнством; на цій ідеології сформувалася й досі стоїть офіційна історія. Але настав час повернути пріоритет **народній** (громадській, общинній) історії та зняти протиріччя між нею і тоталітарним *офіціозом*.

Література

1. *Кононенко П. П., Пономаренко А. Ю.* Українознавство: Конспект лекцій. — К.: МАУП, 2005. — 392 с.
2. *Мороз В.* До питання про походження назви “Україна”: два погляди // Матеріали до української етнології. — Етнологія. — К.: ІМФЕ НАНУ, 1995. — Вип. 1 (4). — С. 64–72.
3. *Толочко П.* Походження назви “Україна” // Матеріали до української етнології. — Етнологія. — К.: ІМФЕ НАНУ, 1995. — Вип. 1 (4). — С. 51–64.
4. *Шилов Ю. О.* Джерела витоків української етнокультури XIX тис. до н. е. — I тис. н. е. — К.: Аратта, 2002. — 272 с.
5. *Шилов Ю. А.* Основы словянской цивилизации. — М.: “Осознание”, 2008. — 784 с.
6. *Шилов Ю. О.* Україна у контексті світової цивілізації. — К.: Аратта, 2012. — 220 с.